

pretože fakticky dogmatizmus dosiaľ v tomto duchu interpretuje slobodu. Autor rozlišuje tri varianty takejto interpretácie: 1. sloboda je poznanou nevyhnutnosťou; 2. sloboda je prispôsobenie sa poznanej nevyhnutnosti; 3. sloboda je vláda nad prírodou a nad sebou, založená na poznaní vnútornej a vonkajšej nevyhnutnosti.

Prvé dve varianty podrobuje kritickej analýze a dochádza k záveru, že obe sú vnútorne protirečivé a konzervatívne. „Ak všetko sa deje z nevyhnutnosti, potom je prirodzené akceptovať to, čo je a nesnažiť sa to zmeniť. Presne na tomto základe nevyhnutnostné teórie slobody môžu byť a často boli využité ako zbraň konzervatívnych síl želajúcich si zachovať existujúci spoločenský poriadok. Revolučná aktivita sa tak ľahko môže zmeniť na kontra-revolučnú. Ak sa sloboda chápe ako poznanie a akceptovanie osudu, predurčenosti, všeobecnej nevyhnutnosti, potom ‚sloboda‘ je len iným názvom pre dobrovoľné otroctvo“⁹ píše G. Petrovič.

Chápanie slobody, ako samourčenia môže mať tiež rozličnú interpretáciu. Sám autor sa pridáva názoru, že „človek je slobodný len vtedy, ak to, čo je v ňom tvorivé, determinuje jeho činy, ak svojím konaním prispieva k rozšíreniu medziľudských vzťahov. Človek, pravda, žije v spoločnosti, no túto spoločnosť nemožno chápať ako súhrn individuí. Spoločnosť by mala pestovať, stimulovať rozvoj slobodných osobností,

lebo niet slobodnej spoločnosti bez slobodných ľudí. To neznamená, že v slobodnej spoločnosti sú všetci slobodní, pretože slobodu nemožno dať ako dar nikomu, sloboda osobnosti sa dosahuje len prostredníctvom slobodnej tvorivej aktivity. A naopak, v neslobodnej spoločnosti môžu žiť slobodné osobnosti. Neobľomný revolucionár v reľaziach je slobodnejší ako jeho kat, ktorý ho chce zlomiť.

Otázka slobody sa v súčasnosti stavia ako otázka vzťahu slobody a socializmu, slobody a techniky. „Problém slobody v socializme je neporovnateľne dôležitejší, a to tak z hľadiska vnútorného vývoja socializmu, ako aj z hľadiska súčasného sveta ako celku. *Vývoj socializmu ako slobodnej spoločnosti slobodných osobností je najefektívnejšou kritikou kapitalizmu*“¹¹ píše Petrovič.

Vzhľadom na význam problematiky, ktorou sa zaoberá Petrovič v svojej knihe, ale aj vzhľadom na pozoruhodný metodologický prístup autora by bolo iste želané venovať tejto práci analyticky-hodnotiacu recenziu, ktorá by dokázala zároveň určiť jej miesto v prúde emancipačných snáh marxistickej filozofie. Dúfajme, že táto kniha bude môcť vyjsť v českom alebo slovenskom preklade a potom bude príležitosť venovať sa jej dôkladnejšie. Zatiaľ sme sa pokúsili aspoň informatívnym spôsobom priblížiť niektoré myšlienky a úvahy autora. *Elena Filová*

CVEKLOV ÚVOD DO DIALEKTIKY

Zhruba desať rokov po vydaní práce *O materialistickej dialektike* uverejňuje J. Cvekl knižku s podobným obsahom a názvom *Úvod do dialektiky* (Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1968). Tak ako prvá publikácia zohrala ako systematický výklad dialektiky významnú úlohu v protidogmatickom chápaní marxistickej filozofie

a vyjadrila tak potreby vývinu filozofie u nás po roku 1956, reflektuje i táto práca vývinové tendencie nášho súčasného filozofického myslenia. Jej charakteristikou je výrazný príklon k problémom filozofie

⁹ Tamže, 124–125.

¹⁰ Tamže, 127.

¹¹ Tamže, 133.

človeka a diferencovaný prístup k nemarxistickým filozofickým prúdom.

Práca má tri hlavné historicko-logicky na seba naväzujúce časti:

1. Z histórie dialektického myslenia,
2. Základné otázky a poznatky marxistickej dialektiky,
3. Niektoré súčasné problémy marxistickej dialektiky.

V prvej časti autor rozoberá etapy vývoja dialektického myslenia od starovekých filozofií cez stredovek až k novovekej filozofii a výklad končí hodnotením povahy Marxovej dialektiky. Prínos Marxa vidí 1. vo vytvorení *materialistickej dialektiky*; 2. v rozvinutí dialektiky ako *materialistického chápania človeka a dejín*; 3. vo včlenení postupov *exaktných vied i formálnej logiky* do všeobecnej dialektickej metodológie.

V zhode s inými autormi považuje J. Cvekl za závažnú súčasnú úlohu marxistickej filozofie byť okrem iného „kritickým syntetizátorom“ rôznych filozofických prúdov. Realizáciu tejto úlohy naznačuje na viacerých miestach, keď stručne rozoberá niektoré súčasné nemarxistické formy dialektického myslenia.

V histórii dialektiky pozoruje autor jej dvojaké základné chápanie a zameranie: Prvé je z hľadiska predmetu či oblasti, v ktorej sa dialektika prevažne uplatňuje. Tu rozlišuje koncepciu prírodno-kozmickej dialektiky a koncepcie antropologicko-historické. Druhé zameranie je dané stupňom akcentovania jednotlivých princípov dialektiky. Tu rozlišuje koncepciu, ktorá kladie väčší dôraz na exaktné metódy a zdôrazňuje kvantitatívne aspekty, a koncepciu zdôrazňujúcu význam kategórie celku a kvality.

Z týchto rozlíšení vychádza autor vo výklade otázok druhej hlavnej časti. Charakterizuje limitne všeobecné pojmy — filozofické kategórie ako základné elementy dialektiky. Preto i najjednoduchšie vety používané v bežnej reči musia byť budované prostredníctvom takých pojmov a musia ich v skrytej alebo nezahalenej po-

dobe obsahovať. Podnetným z hľadiska filozofickej antropológie je poukázanie na to, že každá kategória má „...okrem svojho racionálneho, myšlienkového obsahu i určitý prízvuk emocionálny... Tak napr. pojem možnosti má citový aspekt prevažne kladný, pretože je to pojem, ktorý otvára priestor pre nejaké dianie alebo činnosť, zatiaľ čo pojem nevyhnutnosti má nádech tvrdosti, prísnosti, obmedzenia, vyjadruje jednosmernosť a v tomto zmysle sa dotýka nášho zmyslu pre poriadok, kázeň, obmedzenie, určitosť, a to v kladnom ako aj zápornom zmysle. ...rôzne postoje, ktoré sa v prvom prípade môžu transformovať až v ľubovôľu a svojvoľnosť a v druhom prípade až v pedantériu a slepú poslušnosť, budú motivovať pomer k všeobecným ideám spojeným s týmito kategóriami u rôznych jednotlivcov rôzne, až protichodným spôsobom“ (str. 37).

Z rôznych spôsobov objasňovania kategórií považuje autor za najlepšie ich vzájomnú konfrontáciu, uvádzanie kategórií do vzájomných vzťahov. Preto kategória vzťahu nadobúda zásadný filozofický význam. Rozlišujeme potom vzťahy statické a dynamické, resp. genetické, ktoré sa realizujú ako pôsobenie, pohyb. Vzťah, súvislosť predpokladá — ako sa píše na strane 38 — aspoň dva prvky, veci, procesy (jestvujúce takto tiež diskontinuitne). Vzniká potom nejasnosť, keď na strane 44 čítame, že „súvislosť je predpokladom, je prvotná, zatiaľ čo diskontinuita vzniká až ako prerušenie alebo negácia tejto spojitosti“. Podobne sa hovorí na strane 45 o zmene ako stave všeobecnom, „zatiaľ čo nemennosť, stabilita systému platí iba v niektorom ohľade“ (podčiarkol J. Coufal). Na tej istej strane autor konštatuje, že „tak ako v realite, tak i v myslení ide vždy o jednotu zmeny a nemennosti“. Jednota pólův, pravda, nemusí znamenať ich rovnakú úlohu v danom pohybe, ale v každom ohľade by mala znamenať ich neoddeliteľnú, existenčnú spätosť. Myslím, že podobné navzájom si odporujúce formulácie vznikajú vtedy, keď sa snažíme

vyjadrí dialektiku pojmu nedialektickými prostriedkami. (K tejto otázke sa chceme ešte vrátiť v súvislosti s rozlišovaním tzv. symetrickej a asymetrickej dialektiky.)

Po rozbere otázky vzťahu filozofických kategórií a zákonov prechádza autor k výkladu základných zákonov dialektiky. Napriek tomu, že sa v niektorých častiach pridrižiava (zrejme z dôvodov popularizačných) učebnicového výkladu, v mnohých iných partiách a ohľadoch ho prekračuje. Na rozdiel od väčšiny doterajších učebníc, kde sa kvalita charakterizuje ako to, čo zostáva stále, stabilné, považuje autor kvalitu za štruktúru s vnútorným napätím, ktorá sa neustále mení (str. 61). Zároveň však charakterizuje „zákon o vzťahu kvantity a kvality ako pomerne jednoduchý a dosť ľahko pochopiteľný“ (str. 66). Zostáva tak záhadou, prečo v dejinách i v súčasnej vede robí problém kvality toľko ťažkosť. A ak „každá kvalita je kvalitou len preto, že je vytváraná protikladnosťou“ (str. 73), môže byť pochopená iba ako protikladnosť. Vzhľadom na to, že autor sám bol účastníkom nespočetných diskusií o dialektikom protirečení a vie, že jeho pochopenie nie je také ľahké, išlo tu zrejme o snahu dať výkladu charakter od jednoduchšieho k zložitejšiemu. (I^o o tejto otázke budeme ešte hovoriť.)

Ako druhý v poradí rozoberá J. Cvekl zákon protirečenia, ktorý zahŕňa „v sebe to najpodstatnejšie, čo prináša dialektika do chápania skutočností. Preto môžeme vysvetlovať všetky ostatné časti dialektiky ako formy rozvinutia alebo „aplikácie“ tohto zákona, ktorý je základným zákonom“ (str. 72).

Autor sa zaoberá otázkou, prečo dialektika hovorí iba o dvoch póloch každého protirečenia a rozlišuje ďalej koncepciu tzv. symetrickej a koncepciu asymetrickej dialektiky. Neprihliadajúc na to, že formulácia „dialektika reálna sa skôr kloní ku koncepcii asymetrickej dialektiky“ (str. 74) nie je priam šťastná, je argumentácia v prospech (prinajmenšom vzniká dojem, že sa autor viac kloní ku koncepcii asy-

metrickej dialektiky — pozri i citáty zo strán 38 a 45) koncepcie asymetrickej dialektiky do značnej miery neurčitá. O tom svedčia napr. i formulácie: „Asymetričnosť zahŕňa v sebe symetriu ako svoj zvláštny prípad“ (str. 74 — podčiarkol J. Coufal). A na tej istej stránke môžeme čítať: „... pozorujeme všade menšiu či väčšiu asymetriu v rámci tendencie k symetrickému opakovaniu“ (podčiarkol J. Coufal). Z celého kontextu by mal skôr vyplývať záver, že každá z týchto koncepcií je jednostranná a princíp protirečenia, vzťahujúci sa i na samu dialektiku jej koncepcie, by mal viesť k vytvoreniu dialektiky obsahujúcej a na samu seba vzťahujúcej dialektickú jednotu symetrie a asymetrie. Tento problém je pri riešení otázok dialektiky všeobecný. Zdá sa, že vzniká z „prirodzenej“ snahy po určitosti tradičného myslenia, ktorú nám asi dialektika aspoň v jej terajšej podobe poskytnúť nemôže.

Tretím v poradí rozoberaných zákonov dialektiky je zákon negácie negácie. V jeho výklade možno považovať za veľmi dôležitý dôraz na proces totalizácie vyjadrovaný týmto zákonom, ako aj dôraz na jeho metodologické dôsledky, prejavujúce sa napr. možnosťou rôznych foriem predikcie.

V závere tejto partie autor upozorňuje, že bez zákona negácie negácie „... stráca dialektika niektorú zo svojich dimenzií...“ (str. 91). To sa, myslím, vzťahuje na každý zo zákonov a prvkov dialektiky. Tak isto si myslím, že o každom z troch uvedených zákonov nezávisle na poradí ich výkladu možno povedať, že „... spája v sebe oba predchádzajúce zákony a ďalej ich rozvádza“ (tamže). Ani jeden z týchto filozofických zákonov nemožno filozoficky objasniť, pochopiť izolovane, ale každý iba v spojení s ostatnými a ich prostredníctvom. Nepoznám dostatočný dôvod (pravda, nevedomosť nie je argument, ale ani autor taký dôvod neuvádza), pre ktorý by bolo možné privilegovať niektorý z nich v nejakom filozofickom aspekte. Preto je azda problematické tvrdiť, že „predchá-

dzajúce prvky a zákony dialektiky sú jednoduchšie“ (tamže) voči tomuto zákonu, bez ohľadu na to, či väčšiu jednoduchosť predchádzajúcich zákonov pokladáme za ľahšiu prístupnosť nášmu pochopeniu, ľahšiu možnosť objasnenia alebo ich ontologicky jednoduchšiu štruktúrovanosť. V prvom aspekte najmä preto, že každú kategóriu najlepšie objasníme „vzájomnou konfrontáciou“ (str. 37) s inými kategóriami, t. j. tiež jej pochopením skrz iné (čím nadobudne daná kategória dimenzie iných „jednoduchších“ či „zložitejších“ a stáva sa sama takou) a v druhom s prvým súvisiacom aspekte najmä preto, že pojmy jednoduchšieho a zložitejšieho práve tak ako pojmy nižšieho a vyššieho i iné nemožno vzťahovať na „celý“ vesmír (obširne sa o tom zmieňuje J. Cvekl na stranách 48–52), ktorého *všeobecné a navzájom späté* vlastnosti filozofické zákony a kategórie historicky vyjadrujú.

Za najzaujímavejšiu — a to nielen pre širokú čitateľskú verejnosť, ale i pre pracovníkov vo filozofii — možno považovať poslednú tretiu časť s názvom *Niektoré súčasné problémy marxistickej dialektiky*. Táto časť je najvýraznejšie koncipovaná filozoficko-antropologicky. Autor vychádza z problému praxe, vecne hodnotí jeho rie-

šenie existencializmom, pragmatizmom, pozitivizmom a charakterizuje marxistickú koncepciu praxe ako historicky síce staršiu, avšak v jej základných črtách modernejšiu. To dokazuje v nasledujúcich kapitolkách: *Obecná dialektika a dialektika konkrétneho, Dialektika ľudskej aktivity, Mikrokozmos a makrokozmos človeka*. K najpodnetnejším patrí analýza dialektiky cieľa a prostriedku, otázka motívu pri rozhodovaní, spôsobov rozhodovania atď.

Skromnú úlohu („... zoznámiť študentov, popr. záujemcov o filozofické myslenie so stavom a problematikou modernej dialektiky.“), ktorú si J. Cvekl v úvode kladie, v mnohom prekročil. Práca je niektorými svojimi partiami na úrovni odbornej publikácie, pričom nestráca na prístupnosti výkladu. Autor v nej nachádza nové aspekty, nové doteraz málo rozpracované alebo vôbec nerozpracované problémy a ukazuje možnosti ich riešenia. Spôsob, akým aktualizuje problémy dialektiky ľudskej činnosti je vysoko podnetný. Prácu možno vrelo privítať ako v mnohých ohľadoch doterajšie prekonávajúci doplnok našej učebnicovej a všeobecnovzdelávacej filozofickej literatúry.

Jozef Coufal

IDEOLOGIA V MODERNEJ SPOLOČNOSTI

Je existencia ideológie spätá iba s existenciou antagonistických spoločenských síl, alebo je podmienená aj inými spoločenskými podmienkami? Prináša moderná industriálna spoločnosť oslabenie ideologického ruchu alebo oživenie? Ako sa premietajú spoločenské krízy a konflikty v ideologickým vedomí spoločnosti? Týmito a podobnými otázkami sa zaoberá poľský sociológ J. Wiatr v svojej práci *Zánik ideológie?*¹

V prvej kapitole sa J. Wiatr kriticky zamýšľa nad niektorými významnejšími,

čo do obsahu i metódy najrealistickejšími, najobjektívnejšími pokusmi buržoáznymi sociológov, ale i niektorých socialistických teoretikov o osvetlenie podstaty a funkcie ideológie v modernej spoločnosti — kapitalistickej i socialistickej.

Wiatrova polemika je veľmi vecná, triezva, citlivo diferencuje kritizované názory. V zásade rozlišuje v súčasnej anti-

¹ J. J. Wiatr, *Zánik ideológie?*, Bratislava 198.